

İbrahim Halil Güzel

Dr. Öğr. Üyesi., Siirt Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siirt/Türkiye
Assist. Prof. Dr., Siirt University/Faculty of Economics and Administrative Sciences, Siirt/Türkiye

eposta: ibrahimguzel44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2671-7635> - RorID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Atıf/Citation: Güzel, Halil İbrahim. 2025. Siyâsetnâmelerde Devlet Teşkilatı ve Hükümdar: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Özelinde Bir İnceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/42, 301-321.
<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1596579>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	05.12.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	02.01.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2025

SIYÂSETNÂMELERDE DEVLET TEŞKİLATI VE HÜKÜMDAR: KUTADGU BİLİĞ VE SIYÂSETNÂME ÖZELİNDE BİR İNCELEME

Öz

Siyâsetnâmeler, hükümdarlara tavsiye niteliğinde yazılan, yazıldığı döneme ait önemli bilgiler içeren belgelerdir. Tarihsel süreç içerisinde hükümdarlara, devlet yöneticilerine, devleti idare ederken dikkat edecekleri hususlar, kendilerinde olması gereken özellikler, farklı düşünürler tarafından yazılan siyâsetnâmelerde yer alır. Siyâsetnâmelerde, devlet teşkilatı ve bu teşkilatta yer alması gereken görevliler önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle hükümdarlar, devlet yönetiminin başı olmaları nedeniyle siyâsetnâmelerin üzerinde en çok durdukları, tavsiyeler verdikleri kişiler arasında bulunmaktadır. Siyâsetnâmeler, bir taraftan devlet yöneticilerine sorumluluklarını hatırlatırken diğer taraftan toplumun huzur içerisinde yaşaması için gerekenleri belirtmektedir. Bu nedenle devlet yöneticileri, siyâsetnâmelerin yazılmasını isteyerek, devletin aksayan yönlerini bilmeyi, halkın huzur ve mutluluğunu sağlayacak bir yönetim sağlamayı amaçlamaktadırlar. Yazılan siyâsetnâmeler sadece sultanlar için değil bütün devlet görevlileri için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. Çünkü siyâsetnâmelerde sadece sultanların görevleri ve sorumlulukları değil aynı zamanda devlet bürokrasisinde yer alan birçok görevlinin taşınması gereken özelliklere yer verilmektedir. Bu çalışmanın amacı, siyâsetnâmeler arasında önemli bir yer tutan Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme'yi devlet teşkilatı ve hükümdar özelinde incelemektir. Her iki siyâsetnâme, devlet teşkilatında yer alması gereken unsurlar ve hükümdarda bulunması gereken özellikler bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Çalışma sonunda, her iki siyâsetnâmenin devlet teşkilatlanması ve hükümdarda olması gereken özellikler bakımından büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Politika, Devlet Teşkilatı, Siyâsetnâme, Hükümdar

STATE ORGANIZATION AND THE SULTAN IN SİYASETNAME: AN ANALYSIS BASED ON KUTADGU BİLİĞ AND SİYASETNAME

Abstract

Siyasetname is documents written as advice to the rulers and contain important information about the period in which they were written. In the historical process, siyasetname was written by different thinkers about the elements that rulers and state administrators should pay attention to while governing the state and the characteristics they should have. The state organization and the officials who should take part in this organization have an important place in the siyasetname. Especially the rulers, as they are the head of the state administration, are among the most emphasized and advised people in political books. On the one hand, siyasetname remind state administrators of their responsibilities, and on the other hand, they indicate what is necessary for the society to live in peace. For this reason, state rulers aim to provide an administration that will ensure the peace and happiness of the people by requesting the writing of siyasetname. Siyasetname is important guides not only for sultans but also for all state officials. Because in the siyasetnames, not only the duties and responsibilities of the sultans but also the characteristics that many officials in the state bureaucracy should carry are included. The aim of this study is to examine Kutadgu Bilig and Siyasetname which have an important place among the siyasetnames, in terms of state organization and ruler. The elements that should be included in the state organization and the characteristics that should be present in the ruler are evaluated comparatively. At the end of the study, it is seen that both political texts have great similarities in terms of state organization and the characteristics that should be in the ruler.

Keywords: State, Politics, State Organization Siyasetname, Sultan

Giriş

Devlet, bireysel ve toplumsal hayatın en önemli kurumlardan birisidir. Tarihsel süreç içerisinde, üzerinde en çok tartışılan ve tek bir tanımının yapılamadığı kavramların başında gelmektedir. Devletin ne olduğu, hangi özelliklere sahip olduğu, sınırları, güç kullanma tekeli geçmişten itibaren düşünürler tarafından tartışılarak ortaya farklı eserler konulmuştur. Bu eserler arasında siyâsetnâmeler önemli bir yer tutmaktadır. Siyâsetnâmeler, yazıldıkları döneme ayna tutan belge özelliği taşımaktadırlar. Bu nedenle siyâsetnâmeleri sadece sultanlara nasihat veren belgeler olarak değerlendirmemiz, bu belgelerin diğer özelliklerini göz ardı etmemize sebep olmaktadır. Siyâsetnâmeler devlet kavramı ve özellikleri konusunda önemli bilgiler içeren metinler arasında yer almaktadır. Siyâsetnâmelerin temel amacı, devlet yöneticilerine sorumluluklarını hatırlatarak toplumun huzurlu bir şekilde var olabilmesinin ilkelerini ortaya koymaktır. Siyâsetnâmelerde bazı kavramların özellikleri itibarıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Devlet teşkilatı yöneten yönetilen ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Devletin dayanması gereken temel ilkeler ve bu ilkeleri hayata geçirmek için sultanların sahip olması gereken özellikler bu eserlerde önemli yer tutan konuların başında gelmektedir.

Sultanların sahip olması gereken özelliklerin yanında devlet teşkilatında olması gereken görevliler de bu eserlerde yer almaktadır. Vezirler, komutanlar, kadılar, hazine memurları, elçiler, casuslar siyâsetnâmelerde yer alan devlet görevlilerinden bazılarıdır. Bu görevlilerin devlet teşkilatlanmasında sahip oldukları öneme, seçilirken ve seçildikten sonraki süreçte dikkat edilmesi gereken konulara yer verilmektedir. Çalışma kapsamında Yûsuf Hâs Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig ve Nizâmülmülk'ün kaleme aldığı Siyâsetnâme adlı eserler incelenmektedir. Her iki eser de gerek yazıldıkları dönemde gerek sonraki dönemlerde önemli bir yer tutan eserler arasında yer almaktadır. Eserler, devlet teşkilatlanması ve sultanların görevleri ve sahip olmaları gereken özellikler konusunda ortaya koydukları tavsiyeler özelinde incelenmiştir.

1. Devlet Kavramı ve Türk Devlet Teşkilatı

Devlet kavramının tanımı ve ortaya çıkışı üzerinde görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak bu konuda iki farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşımlardan birine göre devlet oldukça eski dönemlerden itibaren ortaya çıkmıştır. Devlet toplumdaki yöneten-yönetilen ilişkilerinin ortaya çıkması sonucunda var olan bir siyasal kurumdur. Toplamların zaman içerisinde büyüyerek karmaşık hale gelmesi, toplumsal işlevlerin çoğalmasına neden olmuş, bu durum da toplumdaki çatışmaları düzenleyen genel çıkarı temsil eden bir üstün güce olan ihtiyaca neden olmuştur (Bottomore 2017: 39-41). Günümüzde devlet kavramı ve devletin unsurlarına geçmeden önce Türk devlet teşkilatına dair bilgilere yer verilecektir.

303

Türk devletlerinde egemenliğin kökeni, Göktürk ve Uygurlardan kalan kitabelerden anlaşıldığına göre, kağanların unvanları sadece hanlık egemenliğini değil Tanrısal kökenleri de belirtmektedir. Han soyunun kutsal, Tanrısal bir kökeni bulunmaktadır. Han, kut (semadan inen nur sütunu) taşımaktadır (Taneri 1993: 106). Eski Türk devletlerinde, töre devlet anlayışının temelini oluşturmaktadır. Töreyle kaybetmek hem devletin hem de milletin yok olmasına neden olacaktır. Töre, toylarda kabul edilerek kağan tarafından düzenlenip yürürlüğe konsa da aslında devletten önce var olan Türk töresine dayanmaktadır (Ögel 2016: 282). Türklerde kanun ve törelerin diğer bir adı da "Yol" idi. Herkes bu yoldan gitmekten zorundaydı. Bu yoldan çıkanlar "yanılmış" olur ve yanılanın sonu ölüm idi. İyi bir kağanın özellikleri vardı. Kağanın halka, halkın da kağana karşı olan görevleri yazıtlarda örneklerle anlatılmaktaydı (Ögel 2001:113-114). Türklerde, devlet gemisinin kaptanı bilgiliydi. Göktürk devletinde "bilge" ve "bilgi sahibi olma", Türk kağanlarının başta gelen ve önemini hiçbir zaman kaybetmeyen özellikleri arasında bulunmaktaydı. Sadece kağanların "bilge" sahibi olması yetmiyordu. Onların etrafındaki büyük memurlar ile komutanların da bilge olmaları gerekmektedir. Eski Türk Yazıtlarına göre "bilgi bilmez kişiler" bilmedikleri için daima felaket ve yenilgiye sebep olmuşlardır (Taneri 1993:137). Eski Türk kağan ve sultanları cihan hâkimiyetine sahip bulunmak inancı ile milletin ve tebaanın velisi veya babası sayılıyor dünyanın efendisi sıfatlarını hâiz bulunuyorlardı. Türk devlet anlayışına göre, hükümdarların

millet ve tebaalarına karşı, adâlet, şefkat ve himâye göstermeleri bu babalık sıfatıyla ilgiliydi (Turan 2013:120). Türkler, devlet yönetiminin birinci şartı olarak, tebaalarına adâlet kuralları içerisinde davranmaları gerektiğini tarihlerinin ilk dönemlerinden itibaren anlamışlardı. Türk töresine göre hükümdarın devletin baş temsilcisi ve milletin babası sıfatıyla Yargu, Yolak, Darü'l-adl (mezalim, şikâyet divânı) adlı mahkemelerde bizzat halka adâlet dağıtırdı (Taneri 1993:339).

Devlet yüzyıllardan beri var olan sosyal bir olgudur. Siyasal düşünürler, sosyal bilimciler ve felsefeciler yüzyıllardan beri “Devlet nedir?” sorusuna cevap aramışlardır (Kapani 2014:35). Devlet kavramı üzerinde sürekli değerlendirme yapılmasına rağmen, tanımı konusunda henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Devlet bazen bir düşman olarak görünürken bazen de tapınılması gereken yüce bir varlık olarak görülmüştür (Öztekin 2018:47). Devletin sadece işbölümü ve uzmanlaşma sonucu ortaya çıkmadığını ileri süren düşünürler de bulunmaktadır. Oppenheimer’e göre devlet iş bölümü veya uzmanlaşma sonucu ortaya çıkmamıştır. Devletler fetihler sonucunda ortaya çıkmıştır. Devlet, savaşta zafer kazanan topluluğun, yendikleri topluluk üzerinde egemenliğini sağlamak, kendini içeriden ve dışarıdan gelen saldırılara karşı koruyabilmek için varlığını kazandığı topluma zorla kabul ettiren bir kurumdur (Oppenheimer 2005:38). Devletin ortaya çıkışı ile ilgili öne çıkan diğer görüşe göre devlet modern dönemin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devlet modernliğin kendine has özel koşulları içerisinde ortaya çıkan siyasal bir kurumdur. Tarihin eski dönemlerindeki siyasal örgütlenmelerin devlet olarak kabul edilmemesi gerektiği, tarihteki bütün toplumların bir devlet tarafından yönetilmediği ileri sürülmektedir (Hall ve Ikenberry 2005:12-13).

Poggi, devlet kavramını bazı unsurlar çerçevesinde tanımlamaktadır. Devlet, öncelikle bir organizasyon demektir. Bu organizasyon şeklinin diğer organizasyon şekillerinden farklılaşması gerekmektedir. Devletin bir diğer unsuru sınırları belli olan bir alanda yaşayan insanları idare etmesidir. Toplumun idare edilmesi beraberinde denetleme ve idare gücüne olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da devletin zor kullanma yetkisini mecbur kılmaktadır. Bu yapı egemen olduğu ölçüde devlet olma niteliğine haiz bulunmaktadır (Poggi 2011:28-30). Devleti açıklamaya yönelik pek çok tanımlama yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Bunlar içinde en çok benimsenenlerden biri, Jellinek tarafından üç unsur teorisine göre yapılan tanımlamadır. Üç unsur teorisine göre devlet, insan, toprak ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir yapıdır. Devletin birinci unsuru olan insan topluluğuna millet denilmektedir. Millet birbirlerine birtakım bağlarla bağlanmış olan insanlardan oluşmuş bir topluluktur. Devletin ikinci unsuru olan toprak unsuruna ülke denilmektedir. Ülke, belirli bir insan topluluğunun sürekli olarak yaşadıkları, egemenlik kurdukları, sınırları belirli toprak parçasıdır. Devletin üçüncü unsuru olan iktidar unsuruna egemenlik denilmektedir. Egemenlik en üstün iktidar olarak tanımlanmaktadır. Devletin

Siyâsetnâmelerde Devlet Teşkilatı ve Hükümdar: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Özelinde Bir İnceleme varlığından söz edebilmek için insan topluluğunun belirli bir ülkede en üstün iktidara sahip olması gerekmektedir (Gözler 2020:4).

Devlet kavramı, devletin görevleri, devletin egemenliği geçmişten bugüne tartışılmakta ve bu tartışmalar neticesinde devlet kavramı değişim göstermektedir.

Tablo 1: Eski ve Yeni Devlet Felsefelerinin Karşılaştırılması

Eski Devlet	Yeni Devlet
Kuvvete dayalı devlet	Sosyal sözleşmeye dayalı devlet
Mülk devleti	Hukuk devleti
Otokratik devlet	Demokratik devlet
Kuvvetler birliğine dayalı devlet	Kuvvetler ayrılığına dayalı devlet
Merkeziyetçi devlet	Adem-i merkeziyetçi devlet
Vesayetçi devlet	Özerk devlet
Hiyerarşik/Dikey devlet	Katılımcı/Yatay devlet
Kayırmacı Devlet	Meritokratik devlet
Otoriter devlet	Özgürlükçü devlet
Teokratik devlet	Laik devlet
Müdahaleci devlet	Hakem devlet
Sosyal refah devleti	Sınırlı ve sorumlu devlet
Gizli devlet	Açık/Şeffaf devlet

Kaynak: Aktan, 2011:192-200

Aktan, devlet felsefesine yönelik yapılan tartışmaları eski ve yeni devlet anlayışı şeklinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Tabloyu incelediğimizde, geçen zaman içerisinde yaşanan olaylar, devleti ve kurumlarını yakından etkilemekte, devletin sorumlulukları ve görevleri değişim göstermektedir.

2. Siyâsetnâmeler ve Özellikleri

Siyâsetnâme, Arapça siyaset (devlet işlerini yürütme, insanları yönetme) ve Farsça name (yazı, mektup) kelimelerinden meydana gelmektedir. Devlet yöneticilerine siyaset hakkında bilgiler sunan, devlet yönetimi konusunda dikkat edilmesi gerekenleri anlatan kitapların oluşturduğu tür anlamına gelmektedir (Adalıoğlu 2009:35). Siyâsetnâme yazarlarının, bu metinleri kaleme alma amaçları, devleti ve toplumu huzura kavuşturmadır. Siyâsetnâmeler genellikle, hükümdar ya da hükümdar varislerine sunulmak için yazılır ve düzgün bir devlet mekanizmasını kurmanın yollarını anlatmaktadır (Türk 2012:23). Siyâsetnâmelerde siyasete yön veren kişiler, padişah, hükümdar, hakan, melik gibi yöneticilere ve siyaset kavramının özüne oldukça önem atfedilmektedir. Mezkûr eserlerde, politika üstün bir sanat olarak görülmekte ve olumlu bir anlam taşımaktadır. Ayrıca, siyâsetnâmelerde siyaset, insanlar arasında düzeni kurmak için ortaya çıkan, ahlâk, hukuk, toplum kurallarını temel alarak, toplumun ve insanların iyiliğini, huzurunu sağlayan, adâlet, sabır, tecrübe ve bilgi ile yürütülen yöneticilere has üstün bir sanattır (Bağdatlı 2018:98). Mezkûr eserlerin, yazıldıkları kişilere göre (hükümdar, vezir) ve dayandıkları argümanlara

göre farklı türleri vardır. Zikredilen eserlerde, genel olarak mevcut durumdan ziyade devleti yönetenlerin sahip olması gereken özellikler (adâlet, liyakat, cömertlik, ilim sahibi olmak...) anlatılmaya çalışılmaktadır (Canatan 2014:8).

Siyâsetnâmelerin Doğu'da genel olarak ahlâki eserler arasında yer almalarının sebebi, devlet idaresi ve yöneticilerle ilgili konuların ve öğütlerin nasihatname türündeki eserler içerisinde yer almasıdır. Siyâsetnâmeler, genel olarak yol gösteren ve öğüt veren eserlerdir. İslâm dünyasında yaşamış büyük düşünürler ve bilginler, yaşadıkları dönemdeki hükümdarlara devlet yönetimiyle ilgili nasihatlerde bulunma gereği hissederek çeşitli eserler yazmışlardır. Siyâsetnâmeler de bu eserler içerisinde yer almaktadır (Bilgin 2006:39). Doğu medeniyetlerinde yer alan siyâsetnâme türündeki eserlerde en çok adâlet vurgulanmaktadır. Adâlet ile güçlünün güçsüzü ezmemesi, toplumun üzerindeki zulmün önlenmesi, can ve mal güvenliğinin sağlanması vurgulanmıştır. Mezkûr eserlerde hükümdar otoritesinin meşruiyeti ile adâletli yönetiminin yakından ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Hükümdarın iktidarını sürdürmesi ve halkın gözünde hâkimiyetinin kabul görmesi için devleti adâletli bir şekilde yönetmesi en önemli şarttır. Bu nedenle Doğu medeniyetinin felsefe kökeninde siyaset ahlâktan ayrılmaz anlayışı hâkimdir (İnalcık 2004:262).

İslâm medeniyetinin fıkıh eserlerinde, devletin kurulması hukukî bir zorunluluk olup, devlet ve kurumları belli hukuk kuralları içerisinde ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Bu eserlerde kurgulanan devlet yapısında yer alan ordu, yargı ve mali kaynaklarda kadîm İran devlet geleneğinin özellikleri görülmektedir (İnalcık 2004:264). İslâm tarihinin farklı dönemlerinde yazılan birçok siyâsetnâme bulunmaktadır. İslâm coğrafyasında farklı dönemlerde, devlet yöneticilerine hitâben yazılmış, ahlâki ve hukukî ilkelere yer veren yönetilenler ile yönetenler arasındaki ilişkiyi düzenleyen siyâsetnâmeler bulunmaktadır. Bu metinlerin ortak noktası, ideal bir devletin özellikleri ve ideal bir devlet yöneticisinde olması gereken hususiyetlere yer vermeleridir. İslâm dönemi siyâsetnâmeleri kaynağını dinden alan ahlâki olguları içermektedir (Çaycı 2008:15). Siyâsetnâme adı verilen eserlerin yazılma amaçları üç başlıkta toplanmaktadır;

- Sultan olmak için gereken özelliklerden ve saltanatın temel şartlarından, zamana göre en iyi devlet teşkilatının nasıl kurulacağından, sultanın dini ve ahlâki görevlerinden söz edilmektedir. Bunlara Nasîhatü'l- Mülûk ve Tuhfetü'l-Mülûk denilmektedir.
- Sultanın, danışmanlarının ve vezirlerin sahip olması gereken özellikler, yetkileri, görevleri, iyi vezirlerden örnekler ve öneriler konu edilmektedir. Bunlara genel olarak, Nasîhatü'l Vüzerâ, Tuhfetü'l-Vüzerâ denilmektedir.
- Genel siyâsetnâmeler olarak, temel bilgilerin verildiği, tasavvuf, ibadet, adâlet, yönetim gibi siyaset sanatı dahil olmak üzere birçok konuda yazılan eserlerdir (Şeyhanlıoğlu 2023: 354).

3. Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig

Yûsuf Hâs Hâcib, Balasagun'da doğmuştur. Eserinden ilim ve erdem sahibi bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig adlı eserini ellili yaşlarında yazmaya başlamış, on sekiz ay gibi bir zamanda bitirmiştir. Böyle bir eseri yazmak için birikim sahibi olmak gereklidir. Yûsuf Hâs Hâcib, almış olduğu tahsilin yanında toplumu iyi gözlemleyen, yaşadığı dönemde olup bitenleri anlayarak çözüm bulmaya çalışan bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserinde yer verdiği konulara baktığımızda, güzel yazı, sanat, mesleklerle ilgili bilgiler, astronomi ilmi, hesap ve hendese gibi birçok alanda bilgi sahibi olduğu görülmektedir (Yavuz 2012:143).

Yûsuf Hâs Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig, Karahanlı Devleti hükümdarı olan Tabgaç Buğra Kara Han'a ithafen yazılmıştır. Eserin en önemli özelliği ilk Türk-İslâm eserleri içerisinde yer almasıdır. Kutadgu Bilig kelime anlamı olarak "mutluluk veren bilgi" anlamına gelmektedir. Yûsuf Hâs Hâcib eserini dört temel kavram üzerinde inşa etmiştir. Bu kavramlar, "adâlet", "devlet", "akıl" ve "kanâat"tir. Yûsuf Hâs Hâcib'e göre yönetimin esası bilgiye dayanmaktadır. "Memleket kılıç ile tutulur ancak kalem ile yönetilir" sözündeki kalem bilgiyi temsil etmektedir. Kanun veya törenin devlet yöneticisinden üstün olduğunu belirtmektedir (Eryılmaz 2016:65-67). Kutadgu Bilig, Türk-İslâm dünyası için ilk siyâsetnâme özelliği taşımaktadır. Mesnevi şeklinde manzum bir eser özelliği taşımakta ve her iki dünyada mutluluğu gösteren bir rehber kitap niteliğindedir. Kutadgu Bilig, birbirleriyle etkileşim halinde olan devlet-toplum-birey uyumunun tanımını yaparak, bu uyumu sağlayacak olan ahlâk, erdem ilkelerinin neler olduğu ve nasıl kazanılacağı hakkında tavsiyeler vermektedir (Dinçer 2017:327). Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig eserinde dört şahıs üzerinden mesajlarını vermektedir. Bu şahıslardan, Ay Toldı mutluluğu, Kün Togdu adâleti, Ögdülmiş akı, Odgurmış akıbeti temsil etmektedir. Müellif, bunlar arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Eserde zaman zaman monoloğa yer verilmekle birlikte genel olarak Kutadgu Bilig, karşılıklı konuşma şeklinde devam etmektedir (Yavuz 2012:152).

3.1. Kutadgu Bilig'de Devlet Teşkilatı

Yûsuf Hâs Hâcib, eserinde hükümdarın sahip olması gereken özelliklere yer vermiştir. Ayrıca devlet teşkilatında yer alan üst düzey yöneticilerle ilgili tavsiyelerde bulunmaktadır. Devlet işlerinde beye yardımcı olacak görevlileri ve bu görevlilerin taşıması gereken özellikleri belirtmektedir. Müellif, devlet idaresinde özellikle üç makam ve bu makamlarda bulunan görevliler üzerinde durmaktadır. Bu görevliler, asker, vezir ve kâtiptir. Bunlar dışında devlet teşkilatında yer alan görevliler olarak, hazinedar, ulu hâcib, kapıcı başı, elçi sayılmaktadır. Vezirlerin devlet yönetiminde önemli bir yer tuttıkları vurgulanmaktadır. Ayrıca hükümdara vezirlerle ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır.

"Cevap verdi Ögdülmiş, dedi: Hakan

Vezir, beyin halka uzanan elidir

Vezirdir yüklenen beylerin yükünü

Vezirdir sağlam tutan, beyliğin kökünü” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:191-192).

Türk devletlerinde ordu ve asker her zaman büyük önem taşımaktadır. Yûsuf Hâs Hâcib eserinde, ordunun ve kumandaların sahip olması gereken özellikler hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır.

“Çok büyük bir iş ordunun başında olmak

Askeri yönetmek ve düşmanı kırmak

Eli çok açık olmalı kumandanın ki

Toplasın etrafına seçkin kişileri” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:198).

Yûsuf Hâs Hâcib, eserinde yaşadığı dönemin koşullarını çok iyi tahlil etmiş ve eski devlet teşkilatlanmasındaki önemli yapıları güzel bir şekilde aktarmıştır. Kutadgu Bilig, devlet yönetiminde iyi yöneticilerin bulunması gerektiğini ve devlet yönetiminin nitelikli insanlara bırakılması gerektiği üzerinde durmaktadır (Şeyhanlıoğlu 2023:359). Kutadgu Bilig’de öngörülen devlet modeline yönelik (teokratik, monarşik olması) araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmektedir. Örneğin, Arslan bu konuda Kutadgu Bilig’in teokratik bir devlet modelini öne sürdüğünü belirtmektedir. Bu görüşünde Yûsuf Hâs Hâcib’in hükümdara “şeriat yolunu tut” tavsiyesi etkili olmuştur. Farklı bir araştırmacı, Kutadgu Bilig’in demokratik bir devlet sistemi öngördüğünü belirtmektedir. Aslında Kutadgu Bilig’in öngördüğü devlet modeli adının ne olduğu önemli değildir. Kutadgu Bilig’de adâlete önem veren, adâlet için kanunların doğru uygulanmasını sağlayan, halkı koruyan, himaye eden bir devlet modeli önerilmektedir (Adalıoğlu, 2013:244). Eserde, saltanatın temeli adâlete dayanmaktadır. Devlet hiyerarşisinde kademe ve derecelerin gözetilmesi, devlet hazinesi ve maliyesine yönelik alınması gereken tedbirler gibi konularla ilgili öğütler verilmektedir. Eserde devlet yönetimi ile ilgili ele alınan konular, ülke ve devlet yönetiminin dayanması gereken temel esaslar ve devletlerin çöküş nedenleridir. Devlet işlerinin her zaman, liyakat sahibi ve yetenekli kişilere verilmesi gerekmektedir. (Arslan 1986: 107).

Kutadgu Bilig’de hükümdarın adâletli olması ve zâlim olmaması gerektiği belirtilmektedir. Kanun ve töre hükümdar tarafından temsil edilmekte ve uygulanmaktadır. Adâleti sağladığı ölçüde, beyliğin devamının ve kalıcılığının sağlanacağını belirtmektedir.

“Kendine kalıcı bir beylik istiyorsan eğer

Adil ol ve halkın güçlüğü gider

Nerede adâletle ünlü bir bey adı varsa

Oraya gitmeli, insan kutu onda bulur” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:138-282).

3.2. Kutadgu Bilig’de Hükümdar

Siyâsetnâmelerde Devlet Teşkilatı ve Hükümdar: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Özelinde Bir İnceleme

Yûsuf Hâs Hâcib'in hükümdarın sahip olması gereken özelliklerle ilgili üzerinde en çok durduğu konuların başında hükümdarın bilgili ve akıllı olması gelmektedir.

“Bey adı bilig sözcüğü ile ilgilidir

Bilginin lamı giderse beg adı kalır

Bey çok akıllı olmalı aklın değerini bilmelidir

Bilgili insanın çoktur düşmanı” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:176).

Müellif, bilgi ve aklın önemini vurgularken, bey sözcüğünün bilgiden geldiğini söylemektedir. Lam Arapçada L harfine karşılık gelmektedir, bilgiden “L” harfi gidince bey sözcüğü kalmaktadır. Beyin, akıl sahibi olması gerektiğini belirtmektedir. Hükümdarda olması gereken bir diğer özellik soyluluktur. Burada Tanrı'nın yönetme yetkisini belli bir soya vermiş olması inancının etkisi görülmektedir.

“Bu beylik işini hep beyler bilir

Yasa, töre, kural onlardan gelir

Anasından doğduğunda beylikle doğar

Görüp öğrenir, hangi işin iyi olduğunu bilir” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:174).

Türk devletlerinde hükümdarın en önemli özelliklerinden biri kahraman olmalarıdır. Yûsuf Hâs Hâcib, hükümdarda olması gereken vasıflar içerisinde cesaret ve kahramanlığa önemli bir yer vermektedir.

“Bu beylik için soyluluk gerekli

Cesur, kahraman, yiğit yürekli

Ey hakan, işte ben içten bağlıyım sana

Ey kahraman insan, sözümü işlerine uygula” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:133-176).

Yûsuf Hâs Hâcib, hükümdarın ülkesini ve devletini iyi yönetebilmesi için siyaset sahibi olması gerektiğini, devlet işlerinde tedbirli olması gerektiğini, bu özelliklerin devletin bekası için önemli olduğunu vurgulamaktadır.

“Siyasetle bey düzenler ili, yasayı

Halk bu siyasete göre düzenler tavrını

Bu il işinde önlem ve uyanıklık

Devletin uzun yaşamasında yararlı olur” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:64-188).

Kutadgu Bilig’de hükümdarın sahip olması gereken özelliklerden bir diğeri de cömert olmasıdır. Cömert olmanın bey için ne kadar önemli olduğu farklı beyitlerde vurgulanmaktadır. Ayrıca eserde, açgözlülüğün beyliğe yakışmayan bir özellik olduğunu, hatta hastalık olduğu belirtilmektedir.

“Cömertlikle korumalıdır ili

Cömertlikle büyür bey ey hakan

İlacı olmayan bir hastalıktır açgözlülük

Dünyanın bütün kamı bir araya gelse onu iyileştiremez” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:179-251).

Hükümdarların, devlet yönetiminde halkına karşı merhametli ve hoşgörülü olması gerektiği eserde belirtilmektedir.

“Gönlünü alçak tutmalı hem eli açık olmalı

İçtenliği de bunlara yaraşır olmalı” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:184).

Yûsuf Hâs Hâcib, hükümdarın nefesine hâkim olmasını ve içkiden uzak durmasını tavsiye etmektedir. Hükümdarın bu tutum ve davranışları halka örnek olması bakımından da önem taşımaktadır. İçki içmenin devlet işlerinde aksamalara neden olacağını belirtmektedir.

“İçki içmemeli bey, fesatlık yapmamalı

Bu iki davranıştan kut kaçır

Nice yapılacak işler içki içince kalır

Nice yapılmayacak iş sarhoşlukla gelir” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:185-186).

Yûsuf Hâs Hâcib, hükümdarın sahip olması gereken özellikler arasında, vefalı olmak, kibirli olmamak, güler yüzlü olmak gerektiğini belirtmektedir. Hükümdarların devleti yönetirken, kanunlar koyması ve uygulamasının gerekliliği, eserde üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Müellif, eserin birçok farklı yerinde beyin, kanun ve töre uygulamadaki sorumluluğuna yer vermektedir.

“Beylik iyidir ama daha iyisi

Yasadır, onu doğru uygulamalı

Kötü yasa yapma, iyi yasa kur

Kutun sana bağlanır, günün iyi olur” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:65-139).

Yasaları uygularken herkese eşit davranılmasının ve ayrımcılık yapılmamasının önemli olduğu eserde vurgulanmaktadır.

“Gerek oğlum olsun, yakın ya da yabancı

Gerek yolcu olsun, konup geçici

Yasada ikisi de bana birdir

Karar verirken farklı değildir” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:92-93).

Halkın refahının sağlanması, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi ve yoksullara yardım edilmesi tarih boyunca devleti yönetenlerin önemli görevleri arasında yer almaktadır. Yûsuf Hâs Hâcib, eserinde hükümdarın görevlerini belirtirken bu konuya da değinmiştir.

“Bey emek verip ili düzenlerse halk zenginleşir

Halk zenginleşirse beyin her istediği olur

Bundan sonra yoksullar gelir

Malınla iyilik yap onlara, yedir, içir” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:244-354).

Türk devletlerinde ordu ve askeri güce sahip olmak her zaman önemli görülmüştür. Kutadgu Bilig’de, devlette düzenin sağlanması için hükümdara ordu ile ilgili önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Orduda asker seçiminin önemli olduğu ve kalabalık bir ordu yerine seçilmiş askerlerden oluşan, hükümdarın iyi idare ettiği bir ordunun daha iyi olacağı vurgulanmaktadır.

“İl tutmak için erat ve ordu gerek

Eratı tutmak için de mal, davar gerek

Kalabalık ordu ve asker başsız olur

Bu başsız asker ve ordu yüreksiz olur” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:187-202).

Kutadgu Bilig’e göre, devletin devamı ve milletin huzur içerisinde yaşaması için hükümdarın yapması gereken görevlerinden biri de hükümdarın devlet görevine getirdiği kişileri iyi seçmesi ve liyakatli kişileri bu görevlere getirmesidir.

“İnsanların çok seçkin ve akıllısını bul

Halk içinde onu büyük ve yetkili kıl

Ne güzel söylemiş akıllı bilge

Yetersiz kişilere bu yerleri verme” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:221-326).

Devlet yönetiminde hükümdarın önemli bir görevi de âlimleri korumak ve himaye etmektedir. Müellif, eserinde farklı kısımlarda bu konuya yönelik tavsiyeler vermektedir. Beyin ve âlimin önemini vurgulamakta ve âlimlere nasıl davranılması gerektiğini zikretmektedir.

“Dikkat edersen asil kişiler iki türdür

Biri bey, biri bilge, bunlar insanların başıdır

Kılıç aldı biri, halkını düzenler

Kalem aldı biri, doğru yolu bulup seçer

Ağırla bunları, yap ne derlerse

Şeriat yolunu tut, eğil önlerinde” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:52).

Yûsuf Hâs Hâcib, devlet işlerinde danışmanın ve istişare etmenin önemli olduğunu belirterek bu konuda hükümdarda olması gereken özellikleri şu şekilde belirtmektedir.

“Her işi yakın bildiğin birine danışarak yapmalı

Danışmayan insan sonunda pişman olarak ağlar

Danışmak gerekirse kendi yakınına danış

Danışmakla çözülür her türlü iş” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:437-438).

Yûsuf Hâs Hâcib, devlet yönetiminde, devlet görevlilerinin yaptıkları işlerin denetlenmesi gerektiğini, bunun devletin devamı için önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu konuda da hükümdara tavsiyeler vermektedir. İşini düzgün yapmayan görevlilerin hesap verirken zorlanacaklarını zikretmektedir.

“Yazılırsa kalır söz, savsaklanırsa gider

Savsak hizmetli hesap verirken ağlar” (Yûsuf Hâs Hâcib 2019:233).

Kutadgu Bilig’de hükümdarda olması gereken başlıca özelliklere yer verilmektedir. Hükümdar öncelikle saygın, soylu ve ahlâklı olmalıdır. Hükümdar, merhametli, cömert ve şefkatli olmalıdır. Zâlimlik, cimrilik ve kibir hükümdarda istenilmeyen vasıflardır. Hükümdarın vezirlere ve âlimlere nasıl davranması gerektiği belirtilmektedir. Devlet görevlilerinin başıboş bırakılmamasının gerekliliği ve hükümdarın görevlileri denetlemesinin önemi vurgulanmaktadır.

4. Nizâmülmülk ve Siyâsetnâme

Asıl adı Hâsan b. Ali olan Nizâmülmülk, 10 Nisan 1018 yılında Tus’ta doğdu. İyi bir tahsilden sonra Gazne Devleti’ne bağlı Horasan valisi Ebu’l Fazl Sûri’nin yanında idarecilik hayatına başladı. 1064 yılında Alparslan’ın Selçuklu sultanı olmasıyla vezirliğe getirildi. Kendisine, halife Kâim Bi-Emrillah tarafından Nizâmülmülk lakabı verildi. Ayrıca, Alparslan ve Melikşah zamanında da vezirlik görevini sürdürdü. Kurduğu idari teşkilat ile devletin sağlam temellere sahip olmasını sağladı (Siyâsetnâme 2006: 13). Nizâmülmülk, Türk ve İran devlet geleneklerini İslâmi kurallar ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Farsça yazılmış olan Siyâsetnâme, Türk hükümdarlarına hitaben yazılmış olmasından dolayı Türk kültüründe ve tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle siyâsetnâmeler içerisinde Kutadgu Bilig’den sonra ikinci siyâsetnâme olarak kabul edilmektedir. Selçuklu hükümdarı Melikşah, devlet yönetimiyle ilgili kendinden önceki sultanların yaptıklarını, kendi döneminde yolunda gitmeyen işlerin neler olduğunu öğrenmek istemiştir. Bunun üzerinde Nizâmülmülk Siyâsetnâme eserini kaleme almıştır (Arslan 1989:255). Nizâmülmülk eserinin giriş kısmında kitabın nasıl ortaya çıktığını anlatmaktadır. Sultan Melikşah’ın kendisine ve diğer vezirlere;

“Her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz. Zamanımızda neyin olduğunu, sarayımızda, meclisimizde ve kapımızda onun yerine

getirilmemesi veya bizden gizlenmesi sebeplerini araştırınız. Geçmiş emîrlerin, Selçuk sultanlarının ve diğerlerinin merasim ve an'anelerini araştırıp açıkça yazdıktan sonra bizim görüşümüze sunun... Bundan sonra memleketimizde Allah'ın fermanına veya kanunların aykırı, onlara hâlel ve noksanlık ulaştıracak bir hadise olmamalı ve yürümemelidir" diye buyurduğunu belirtmektedir (Nizâmülmülk 2006: 23)

Nizâmülmülk'ün, Büyük Selçuklu Devleti'ndeki vezirlik görevi 29 yıl aralıksız devam etmiştir. Bu süre zarfında devlet görevlileri arasında hükümdardan sonra en yetkili kişi olarak vezirlik görevini yerine getirmiştir. Savaşlarda, cesareti ve almış olduğu doğru kararlar ile birçok zaferin kazanılmasında büyük rol oynamıştır. İdarî, askerî ve malî alanlarda devlet teşkilatı ile ilgili yapmış olduğu faaliyetler ve uyguladığı yöntemler güçlü bir devlet teşkilatının oluşmasını sağlamıştır (Kafesoğlu 2014:308).

4.1. Siyâsetnâme'de Devlet Teşkilatı

Nizâmülmülk, Siyâsetnâme adlı eserinde devlet ve siyaset kavramını, toplumsal piramidin üç katmanına benzeterek bunlar arasındaki ilişkiler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Toplumsal piramidin tepesinde, ülkeyi yönetme yetkisini elinde tutan "sultan" bulunmaktadır. Piramidin ikinci katmanında devlet görevlilerinin oluşturduğu "bürokrasi" yer almaktadır. Piramidin son katmanında ise "reaya" bulunmaktadır (Canatan 2009: 203).

Türk devlet geleneğinde hâkimiyetin, egemenliğin kaynağı Tanrı'dan geldiğine inanılmaktadır. Hükümdar, kendilerine Tanrı tarafından verilen yetkiyle ülkeyi yönetmektedir. Nizâmülmülk tarafından yazılan Siyâsetnâme adlı eserde devlet yönetiminde hâkimiyetin kaynağına yönelik bazı ifadeler yer almaktadır.

"Çünkü bize dünya padişahlığını bağışlayan Allah Teâla, üzerimizdeki nimetleri tamamlayıp, düşmanlarımızı da kahretti... Allah her asır ve zamanda halkın içinden birisini seçerek onu padişahlık sanatlarıyla övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünya'nın işlerinden ve kulların huzurundan onu sorumlu kılar. Fesat, karışıklık ve fitneyi ortadan kaldırır... Dünyayı adâletle süsleyeceğim, Allah beni bunun için yarattı. Zâlimlerin zulûmlerini ortadan kaldırmak için, kullarının üzerine bana padişahlık verdi" (Nizâmülmülk 2006: 23-55).

Nizâmülmülk, eserinde devlet işlerinde yer alması gereken görevlileri; vezirler, kumandan, hâcib, kadı, elçi, maliye(vergi) memurları, nedim, casuslar (istihbarat) olarak saymaktadır. Vezirlik makamının devlet kademesindeki önemini ve vezirlerin taşıması gereken özellikleri şu şekilde belirtmektedir;

"... Padişahın; vilayetlerin, ordunun, malların değeri, imaretler, ülkenin düşmanlarına karşı alınacak tedbirler ve buna benzer önemli işleri veziri ile görüşmesi farzdır... Kendisinin, örfleri bilen, sanatkâr, bütün işleri düzene koyan, bütün ünvanları kaidelere göre tevzi eden, bid'atları ve kötü adetleri

ortadan kaldıran, yazısı kuvvetli, fermanı dinlenen, kılıcı keskin, kendine uygun bir veziri olmalı” (Nizâmülmülk 2006: 143-182).

Nizâmülmülk, hükümdarda olması gereken özellikleri sayarken üzerinde durduğu hususiyetlerden birisi de hükümdarın adâletli olmasıdır. Adâleti sağlayabilmek için devlet teşkilatında kadılık makamı önemli bir yere sahiptir.

“Adâletli padişah olsaydı memleket işlerinde uyanık, hâkimi dosdoğru olurdu. Hâkimi müstakim olmayınca padişah nasıl adil olur? Bilakis gafildir” (Nizâmülmülk 2006: 93).

Ordu, Türk devlet teşkilatlanmasında her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur. Nizâmülmülk, eserinde ordu teşkilatında dikkat edilmesi gereken hususları belirtmiştir.

“... Ordunun bütün ihtiyaçları haylbaşı ve kumandanlar tarafından açıklanmalıdır. Güzelce anlatılırsa o ihtiyaçlarını elde ederler. İsteklerini kendileri söylediklerinden, bu, onlara karşı saygıyı arttırır...” (Nizâmülmülk 2006: 145).

Nizâmülmülk, padişahın, ülkenin durumu ve diğer ülkelerdeki gelişmeler hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Padişahın bunu sağlamak için, günümüzde istihbarat dediğimiz haber alma teşkilatına, casuslara devlet teşkilatında yer vermesini tavsiye etmiştir.

“... Her bölgeye yerleştirdikleri işini bilen adamları ile zâlimlerin zulümlerini önledikleri gibi halka adâletle muamele edilmesini sağlamış ve memleketi de imar etmişlerdir... Yalnız bu çok nazik bir iş olduğundan daha çok elinden, aklından ve kaleminden kimsenin şüphe etmeyeceği, memleketin salah ve fesadı kendilerine bağlı olduğundan, kendi nefesine çalışmayacak kimselere havale etmelidir” (Nizâmülmülk 2006: 57-80).

Siyâsetnâme incelendiğinde, en çok tekrar edilen kavramların başında, adâlet, sultan, vezir, zulüm, ceza ve asker gelmektedir. Bu durum ülkenin adâletle yönetilmesinde hükümdarların sorumluluklarının, askerin, hazinenin ve vezirlerin devlet işlerindeki görevlerinin önemini vurgulamaktadır (Şeyhanlıoğlu 2023: 375).

4.2. Siyâsetnâme’de Hükümdar

Nizâmülmülk, Siyâsetnâme adlı eserinin önemli bir bölümünü hükümdarda olması ve olmaması gereken özelliklere ayırmıştır. Türk devlet geleneğinde olduğu gibi hükümdarda olması gereken özelliklerin başında asil bir soya sahip olması gelmektedir. Bu konuya eserinde birinci fasılda yer vermesi, hükümdarlıkta soyun önemini göstermektedir.

“Halkına geçmiş milletlerin ulaşamadığı saadeti sağlar. Âlemlerin sahibi, yüce padişahı iki sebepten aziz kılar. İlki soy olarak Efrasyab’a ulaşan hanedanı nedeniyle onu diğer padişahlarda bulunmayan keramet ve ululuklarla süsler” (Nizâmülmülk 2006: 26).

Müellif, eserinde hükümdarda olması gereken özellikleri belirtirken, hükümdarın zâlim olmaması ve adâletli olması gerektiğini vurgulamıştır. İkinci fasılda ve beşinci fasılda bu konuyla ilgili tavsiyeler vermektedir.

“Padişah Allah'ın nimetini tanırса Allah kendisinden razı olur. Hakk'ın rızasında, halkıyla birlik olma, adâletinin yayılma ihsanı vardır... Melik, inkâr ve küfürle ayakta kalabilirse de, zulümle ayakta kalamaz... Sarayımız adâletsizliğe uğrayan ve zulüm görenlere açıktır. Allah bize bu rütbe ve padişahlığı zâlimlerin zulmünü mazlumlardan kaldırmak için vermiştir...” (Nizâmülmülk 2006: 28).

Nizâmülmülk'e göre hükümdarda olması gereken en önemli özelliklerden biri de hükümdarın akıllı ve bilgili olmasıdır. Çünkü devlet idaresinin akla ve bilgiye dayanması gerektiğini belirtmektedir. Eserinde farklı fasıllarda anlattığı hikâyelerde aklın ve bilginin önemini vurgulamaktadır. Örneğin, beşinci fasıl ve onuncu fasılda akıl ve bilgi ile ilgili şu öğütleri vermektedir;

“...17 yaşında iken babası Kubad'ın yerine tahta oturup padişahlığa ulaşan Adil Nuşirevan hakkında şöyle derler: Padişahlığı yürütürken akıllılık ve adâlet onda devamlı huy haline gelmişti... Padişah akıllı ve kudretli olursa, kötülüğünü ve zevalini isteyenlerden gafil olmaz, inşallah...” (Nizâmülmülk 2006: 49-87).

Ayrıca hükümdarın devlet işlerini yürütürken uyanık olması gerektiğini belirtmektedir. Dördüncü, yedinci, ön üçüncü, yirmi birinci ve kırk birinci fasıllarda konuyla ilgili hikâyelere yer vermektedir.

“...Padişah ülkede cereyan eden olaylar hakkında uyanık olursa, kendisinden hiçbir şey gizlenemez... Adil padişah, işlerin yürütülmesi hususunda, geçmişlerin âdet ve merasimlerinin araştırılmasında uyanık olmalı” (Nizâmülmülk 2006: 48-183).

Siyâsetnâmede, sultanda olması gereken özelliklerden bir diğeri de sultanın siyaset ilmine vakıf olmasıdır. Bu konunun önemi, bu konuya farklı birçok fasılda (birinci fasıl, altıncı fasıl, yedinci fasıl...) yer vermesinden anlaşılmaktadır.

“... Halk bu sultanın adâleti ve siyaseti ile yaşayabilsin ve devletinden hayır duasını eksiltmesin... Memleket düzeni ve siyaset usulleri iyi ve mazbut konulduğunda, Müslümanlık ve adâlet doğru dürüst yürür...” (Nizâmülmülk 2006: 27-62).

Dürüst olmak, doğru olmak ve iyilik yapmak, hükümdarda olması gereken özelliklerdir. Farklı fasıllarda konuyla ilgili örnek hikâyeler yer almaktadır. Nizâmülmülk, ellinci fasılda ayetler ve hadislerle yer verdiği hikâyesinden sonra iyilik yapmanın önemini vurgulamaktadır.

“...Bütün zamanlarda padişahların, doğruluğun devamlılığı ve bozgunculuğun ortadan kaldırılması için çalıştıklarını görüyoruz... “Bu dünya padişahların amel defteridir, iyi olurlarsa iyilikle, kötü olurlarsa kötülük ve Unsurî’nin dediği gibi nefretle anılırlar” (Nizâmülmülk 2006: 166-270).

Siyâsetnâmede hükümdarda olması gereken özellikler arasında cömertlik ve merhametli olmak yer almaktadır. Yedinci, otuz yedinci ve kırk birinci fasıllarda cömertlik ile ilgili on üçüncü, yirmi birinci, elli birinci fasıllarda ise merhametli olmak ile ilgili tavsiyeler yer almaktadır.

“... Allah’tan korkan, adil, cömert, uyanık, bilgili, ileri görüşlü, mücahit ve gazi olan padişahın saltanat devri hayırlı olur... Padişah dünya malında ve bu tür işlerde orta yolu tercih edip, insaflı davranmalıdır...” (Nizâmülmülk 2006: 65-271).

Hükümdarın sabırlı ve takva sahibi olması da Siyâsetnâme’de yer alan özelliklerdendir. Hükümdarın devleti yönetirken en çok dikkat etmesi gereken konuların başında adâletli olması ve adâleti sağlayacak doğru kuralları getirmesinin gerekliliği, eserin farklı fasıllarında yer almaktadır.

“Padişahın, haftanın iki gününde adâlet divanı kurup, zâlimlerden mazlumların haklarını almaktan, suçlulara ceza vermekten başka çaresi yoktur... Dünyayı adâletle süsleyeceğim. Allah beni bunun için yarattı, zâlimlerin zulümlerini ortadan kaldırmak için kullarının üzerine bana padişahlık verdi...” (Nizâmülmülk 2006: 30-55).

Hükümdarın yerine getirmesi gereken önemli görevler arasında, yoksullara yardım ederek halkın zenginliğinin artırılması yer almaktadır.

“... Padişah mühim bir işi hiç kimseye havale etmemeli, halkın nasıl geçindiğinden gafil olmamalı, gücü yettiği kadar gizli aşikâr onların durumlarını araştırmalı... Bunun dışında hareket edilir, esnaf istediği gibi alır, istediği gibi satarsa; fakir halk sıkıntıya düşer, elinde ve avucunda bir şey kalmaz” (Nizâmülmülk 2006: 61).

Müellif, eserinde orduyla ilgili padişahın nelere dikkat etmesi gerektiğine yönelik farklı fasıllarda örnekler vermektedir. Özellikle yirmi ile kırkinci fasıllar arasında ordu ve askerlerle ilgili padişahlara birçok tavsiyede bulunmaktadır.

“... Eğer asker aynı soydan olursa bundan büyük hatalar doğar. Her cinsten olması için çok çalışılmalıdır... Askeri çok olan padişahın vilayeti çok, askeri az olanın vilayeti de az olur. Onu azalttıkça emrindeki vilayetlerde azalır... Ordu kumandanlıklarını tecrübeli ihtiyarlara vermelidir. Yeni yetişen gençlere sanat öğretilirse, dinlerini ve dünyayı para ile satmazlar...” (Nizâmülmülk 2006: 122-191-203).

Siyâsetnâmelerde Devlet Teşkilatı ve Hükümdar: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Özelinde Bir İnceleme

Nizâmülmülk, hükümdarların, devlet görevlilerini seçerken dikkatli olmaları gerektiğini, seçkin ve o göreve layık kimseler olmalarına özen göstermeleri gerektiğini belirtir.

“... Bugün hiçbir yeteneği olmayan adamın üzerinde on iş birden mevcuttur... Bu adamın işin ehli olup olmadığını, kifâyetli mi, değil mi, bilgisi, muameleyi tecrübesi ile yürütüp yürütemeyeceğini, üzerine aldığı bu kadar çeşitli işi başarıp başaramayacağını düşünmezler” (Nizâmülmülk 2006: 184).

Siyâsetnâmede, hükümdarın ilim sahibi kişileri koruması gerektiği belirtilmektedir. Beşinci, sekizinci, kırk birinci fasıllarda konuyla ilgili hükümdarlara tavsiyeler verilmektedir.

“... İhtiyarlara, mütehasıslara ve savaş tecrübesi olanlara hürmet edip, her birine mevki ve rütbe vermek, ileriye gören padişahların adeti idi... Âlimler, fazıllar ve devlet ileri gelenlerinin çocuklarına da Beytü'l maldan aylık bağlanmalı, başkasının onlara iş ve aylık vermesi beklenmemelidir” (Nizâmülmülk 2006: 173-191).

Nizâmülmülk, padişahın ülkeyi yönetirken istişare etmesi gerektiğini belirterek eserinin farklı yerlerinde bu konuyla ilgili tavsiyelerde bulunmuştur.

“...Padişahın önemli bir olay karşısında ihtiyarlar, bilginler ve dostları ile meşveret etmesi vacib oluyor... Meşveret yapmadan icraatta bulunan liderler bencil ve zayıf görüşlüdür” (Nizâmülmülk 2006: 113).

Devlet görevlilerinin denetimi ve bir işin iki kişiye verilmemesi hükümdarın önemli görevleri arasında yer almaktadır. Nizâmülmülk eserinde bu konuya dikkat çekerek önerilerini sunmuştur.

“... O halde padişah, hiçbir zaman memurlarının durumundan gafil olmamalı, devamlı onların hâl ve durumlarını kontrol etmeli, onlardan zulüm ve hıyanet zuhur ederse, hiç yerlerinde tutmayıp, azletmelidir. Diğerlerinin ibret alması için, suçları derecesinde onları cezalandırırsa, hiç kimse ceza korkusundan padişah aleyhine bir şey düşünemez... Padişahların uyanık, vezirlerin akıllı olup, asla bir kişiye iki iş emretmemeleri, bir işe de iki kişiyi göndermemeleri gerekir. Böyle olursa, işleri daima randımanlı ve düzenli olur” (Nizâmülmülk 2006: 47-183).

Yûsuf Hâs Hâcib'in Kutadgu Bilig ve Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme eserlerinde, devlet teşkilatı ve hükümdarlarda olması gereken özellikler ve hükümdarın görevleri konusunda tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. Bu özellikler karşılaştırmalı olarak tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Siyâsetnâme ve Kutadgu Bilig Karşılaştırılması

	Kutadgu Bilig	Siyâsetnâme
Akıllı ve bilgili olmak	X	X
Asil soya sahip olmak	X	X
Adil olmak, zâlim olmamak	X	X

Cesur olmak	X	X
Siyaset ilmini bilmek	X	X
Uyanık olmak	X	X
Cömert olmak	X	X
Dürüst olmak	X	X
Sabırlı olmak	X	X
Alçak gönüllü olmak	X	X
Merhametli olmak	X	X
Takva sahibi olmak	X	X
Açgözlü olmamak	X	
Vefalı olmak	X	
Güler yüzlü olmak	X	
Doğru kurallarla adâleti sağlamak	X	X
Yoksullara yardım etmek ve halkı zenginleştirmek	X	X
Halkın çıkarlarını düşünmek	X	X
Orduyu düzenlemek	X	X
İstihbarat faaliyetlerine (casusluk) önem vermek		X
Âlimleri gözetmek	X	X
Askeri memnun etmek	X	
Devlet idaresinde seçkin kimselere yer vermek	X	X
Devlet işlerinde istişare etmek	X	X
İçkili Mecliste bulunmak		X
Ordunun hangi kavimlerden oluşacağı		X
Devlet görevlilerinin denetimi	X	X
Hükümdarın imar faaliyetlerinde bulunması		X
Bir işi iki kişiye vermemek	X	X
Kalabalık bir orduya sahip olmak		X

Kaynak: Siyâsetnâme ve Kutadgu Bilig'den faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

Devletin ayakta kalması, insanların mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmeleri, devlet teşkilatının sağlam temeller üzerinde inşa edilmesine bağlıdır. Devlet teşkilatının oluşturulmasında en önemli pay, devleti yöneten sultanlara düşmektedir. Bu nedenle geçmişten günümüze siyaset ve devlet konusunda yazılan eserlerde, düzgün bir devlet teşkilatlanması ve devlet yönetimi için sultanlara yönelik tavsiyeler önemli bir yer

Siyâsetnâmelerde Devlet Teşkilatı ve Hükümdar: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Özelinde Bir İnceleme

tutmaktadır. Bu eserlerin başında da siyâsetnâmeler gelmektedir. Siyâsetnâmeler hem yazıldıkları dönemde hem de sonraki dönemlerde hükümdarlar ve devlet yöneticileri için önemli bir başvuru kaynağı olmuşlardır. Çalışma kapsamında Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme devlet teşkilatlanması ve hükümdarların sahip olması gereken özellikler ve hükümdarların görevleri özelinde incelenmiştir. Her iki eserde devlet teşkilatlanmasında adâletin ve liyakatin önemine vurgu yapılarak, devletin ayakta kalması için bu unsurların önemli olduğu vurgulanmaktadır. Devlet teşkilatı için önemli olan görevliler ve bu görevlilerin taşıması gereken özellikler iki siyâsetnâmenin de üzerinde durduğu ortak konulardandır. Vezir, kadı, hâcib ve başkumandan her iki eserde de devlet teşkilatında yer alması gereken görevlilerdendir. Bu görevliler seçilirken dikkat edilmesi gereken hususlar ve adı geçenlerin sahip olması gereken özelliklere iki eserde de yer verilmiştir. İki eser arasında casuslar ile ilgili önemli bir fark bulunmaktadır. Bugün devlet teşkilatlanmalarının önemli kurumlarından biri olan istihbarat faaliyetleri, günümüzden neredeyse bin sene önce Nizâmülmülk tarafından yazılan Siyâsetnâmede yer almaktadır. Casusluk faaliyetlerin önemi, hükümdarın ülkesinde ve diğer ülkelerde olup bitenden haberdar olmasının casuslar aracılığıyla gerçekleşeceği, casusların nasıl seçilmesi gerektiği ve sahip olması gereken özellikler eserde yer almaktadır. Ancak bu konuyla ilgili Kutadgu Bilig’de bir bilgi bulunmamaktadır.

Hükümdarda olması gereken özellikler bakımından her iki eserde benzer noktalar bulunmaktadır. Sultanın adâletli olması, zâlim olmaması, soylu ve asil olması, siyaset ilmine vâkıf olması, cömert, sabırlı, merhametli, cesur ve uyanık olması her iki eserde yer alan benzer özelliklerdendir. Sultanda olması gereken özelliklerden açgözlü olmamak, vefalı olmak, güler yüzlü olmak Kutadgu Bilig’de yer alırken Siyâsetnâme’de bu özellikler yer almamıştır. İki eser arasındaki farklılardan biri de sultanın içki içilen bir mecliste bulunup bulunmaması konusudur. Kutadgu Bilig, sultanın içki içmemesini ve içkili bir mecliste bulunmaması gerektiğini kesin bir şekilde belirtirken, Siyâsetnâme, sultanın içkili mecliste bulunabileceğini belirtmiştir. Her iki siyâsetnâmenin de hükümdarın görevleri konusunda benzerlik taşıdığı görülmektedir. Hükümdarın düzgün kurallar koyarak adâleti sağlaması, halkın zenginleşmesini sağlaması, yoksullara yardım etmesi, âlimleri koruması, orduyu düzenlemesi, devlet işlerini seçkin ve ehil kişilere vermesi, bir işi iki kişiye vermemesi gibi görevler her iki siyâsetnâmede benzer şekilde ele alınmaktadır. Konular, başlıklar itibarıyla benzerlik taşıırken, içerikte bazen küçük farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin ordu konusunda her iki eserde sultana yönelik önemli tavsiyeler yer almaktadır. Ancak Siyâsetnâme kalabalık bir orduya sahip olunmasının gerekliliği ve orduyu oluşturacak kavimler hakkında önerilerde bulunurken, Kutadgu Bilig ise seçkin bir ordunun önemine yer vermektedir. Hükümdarın imar faaliyetlerinde bulunması gerektiği Siyâsetnâmede yer alırken Kutadgu Bilig’de yer almamaktadır. Günümüzden yaklaşık bin yıl önce yazılan bu eserlerde yer verilen adâlet, liyakat, denetim, yöneticilerin sahip olması gereken özellikler gibi

konular aslında günümüzde de önemini korumaktadır. Bu durum eserlerin günümüzde de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Adalıoğlu, H. H. 2009. Siyâsetnâme. TDV İslâm Ansiklopedisi, 306-308.
- Adalıoğlu, H. H. 2013. "Bir Siyâsetnâme Olarak Kutadgu Bilig". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34:237-253.
- Aktan, C. C. 2011. "Eski Devlet Anlayışına Karşı Yeni Devlet Anlayışı". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 3(2): 189-206.
- Arslan, M. 1986. "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu- Bilig". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1 (1): 100-111.
- Arslan, M. 1989. "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyâsetnâmeler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* 3(1): 232-262.
- Bağdatlı, Ö. 2018. *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bilgin, A. A. 2006. "XV. Yüzyıla Kadar Yazılan Siyâsetnâmelerin Türk Kültüründeki Yeri ve Enisü'l Celis". *Tarih Dergisi* 44: 37-48.
- Bottomore, T. 2017. *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canatan, K. 2009. "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetanme" Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine". *Turkish Studies* 4 (7): 194-220.
- Canatan, K. 2014. *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyâsetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çaycı, A. 2008. *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dinçer, Ö. 2017. *Bilgi ve Hikmet Sahiplerinden Yönetim Dersleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eryılmaz, B. 2016. *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Gözler, K. 2020. *Devletin Gene Teorisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hall, A.J, Ikenberry, J. G. 2005. *Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hâs, H. Y. 2019. *Kutadgu Bilig*. Ankara: Gençlik Spor Yayınları.
- İnalçık, H. 2004. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. 2014. *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kapani, M. 2014. *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Nizâmülmülk. 2006. *Siyâsetnâme*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Oppenheimer, F. 2005. *Devlet*. Ankara: Phoneix.
- Ögel, B. 2001. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. 2016. *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Öztekin, A. 2018. *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Poggi, G. 2011. *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Siyâsetnâmelerde Devlet Teşkilatı ve Hükümdar: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Özelinde Bir İnceleme
Şeyhanlıoğlu, H. 2023. "Kutadgu Bilig ve Nizamülmük Siyâsetnâmesinde Daire-i Adliye Düşüncesi".
Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16(44): 31-393.
- Taneri, A. 1993. *Türk Devlet Geleneği*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Turan, O. 2013. *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Türk, H.B. 2012. *Çoban ve Kral: Siyâsetnâmelerde Yönetici İmgesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, K. 2012. "Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 37(37): 137-180.

